

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ У КОНТЕКСТІ ІНТЕРНЕТ-ЖУРНАЛІСТИКИ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

FREEDOM OF EXPRESSION IN THE CONTEXT OF INTERNET JOURNALISM UNDER INTERNATIONAL LAW

Біла-Кисельова А.А., к.ю.н.,
суддя

Білозерський районний суд Херсонської області,
сертифікований тренер
Національна школа суддів України

У статті автор звертає увагу на те, що робота незалежних журналістів, цивільних журналістів та блогерів в мережі Internet відіграє важливу роль у сприянні публічного обговорення найбільш важливих питань життєдіяльності суспільства. ЗМІ, цивільні журналісти, блогери, які формують сучасний Інтернет-контент, мають бути присутні у будь-якому демократичному суспільстві. Критика та жорсткий аналіз діяльності державних органів та відносин в суспільстві відіграє важливу роль для функції стимулювання демократії та розвитку прав людини.

Автор приводить приклади рішень ЄСПЛ, які демонструють питання регулювання свободи слова, виконання функції «стимулювання демократії» та роль засобів масової інформації в суспільстві як «кисень демократії».

Крім того, в дослідженні розкривається поняття «право на спілкування» у форматі нового світового інформаційно-комунікаційного порядку. Автор звертає увагу на думку міжнародників щодо «права на спілкування» як особистого та колективного права, яке охоплює свободу вираження поглядів, свободу й плюралізм ЗМІ тощо. Під час вивчення концепції «права спілкування» («right to communicate», заснована на ідеалах «демократії участі») було встановлено, що діалог щодо «нового права» розгорнув дискусію в РС, яка дійшла такого висновку: «право на свободу вираження поглядів розглядається в чинних документах. Право на повагу до спілкування, як це закріплено у статті 7 Хартії основних прав Європейського Союзу, обмежується рамками приватного і сімейного життя, а тому основна увага приділяється захисту спілкування фізичних осіб. Масові комунікації захищені гарантіями статті 11 про свободу вираження поглядів та інформації, що забезпечує право дотримуватися поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади, незалежно від державних кордонів; пункт 2 уточнює, що дотримуються свобода і плюралізм засобів масової інформації».

Ключові слова: журналістика, цивільний журналіст, Internet, свобода вираження поглядів, права людини, міжнародні суди, міжнародні інституції, «сторожевий пес демократії», інформатори, викривачі-блогери, демократія, суспільство.

In the article, the author draws attention to the fact that freedom of expression through the coverage of information by the independent press, any media and bloggers on the Internet play an important role in promoting public discussion of the most important issues of society. Independent media, civilian journalists who shape modern Internet content must be present in any democratic society. Criticism and harsh analysis of the activities of state bodies and modern relations play an important role in the function of promoting democracy, the development of human rights and society.

The author gives examples of ECHR decisions that demonstrate the issues of regulating freedom of speech, performing the function of "promoting democracy" and the role of the media in society as "oxygen of democracy".

In addition, the study reveals the concept of "right to communicate" in the format of a new world information and communication order. The author draws attention to the opinion of internationalists on the "right to communicate" as a personal and collective right, which includes freedom of expression, freedom and pluralism of the media and more. The dialogue on the human right to communicate launched a discussion on the extent to which the right to freedom of expression is addressed in existing documents. The right to respect for communication, as enshrined in Article 7 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, is limited to private and family life and therefore focuses on the protection of communication between individuals. Mass communications are protected by the guarantees of Article 11 on freedom of expression and information, which guarantees the right to hold views, receive and transmit information and ideas without interference by public authorities, regardless of state borders.

Key words: journalism, civil journalist, Internet, freedom of expression, human rights, international courts, international institutions, "watchdog of democracy", informants, whistleblowers, democracy, society.

Вступ. Свобода вираження поглядів, свобода й плюралізм ЗМІ, робота цивільних журналістів та блогерів в мережі Internet відіграє важливу роль у сприянні публічному обговоренню найбільш важливих питань для суспільства.

Сьогодні автономні ЗМІ, цивільні журналісти та блогери присутні у будь-якій державі та можна сміливо зазначити, що саме вони сприяють розвитку демократії та прав людини. Про це зазначають й міжнародні інституції, серед яких ООН, Рада Європи та міжнародні суди.

Водночас незалежне висвітлення новин та резонансних подій, повідомлення фізичних осіб про зловживання в державних органах неодноразово ставали підставами для скоєння злочинів проти осіб, які порушували відкрито «проблемні питання».

У 2012 році у своїй щорічній спільній резолюції доповідачі з питань свободи вираження поглядів від ООН, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Організації американських держав, Африканської комісії з прав людини і народів закликали створити спеціальну категорію «злочин проти свободи вираження поглядів» [1].

Без сумніву, критично налаштовані ЗМІ відіграють важливу роль для «функції стимулювання демократії» і про це неодноразово зазначали міжнародні інституції (Harris, O'Boyle and Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, 2009, OUP, p.465.) [2]. А забезпечення дії платформи для публічних обговорень в мережі Інтернет кожним, кому не байдужа доля та розвиток суспільства, – це виконання функції викриття, нагляду та притягнення до відповідальності недоброчесних чиновників та розвиток демократії.

Відповідно до Рекомендації СМ / Rec (2007) 16 Комітету міністрів РС державам-членам стосовно заходів із розвитку суспільної цінності Інтернету: «Держави-члени мають прийняти або розробити політику щодо збереження та, по можливості, посилення захисту прав людини та поваги до верховенства права в інформаційному суспільстві. ...» [3].

Інтернет створив новий феномен цивільної журналістики («громадян-журналістів», «цивільних журналістів»), які висвітлюють події з усіх куточків світу.

Цивільні журналісти розповідають про порушення прав людини так, як вони відбувалися, – з фотографіями

і відеозйомками. Заперечувати відео, яке містить повну інформацію про реальні події, важко. Такі цивільні журналісти не мають журналістських посвідчень, не є членами прес-клубів. Водночас вони стають «журналістами» в момент опублікування тексту, фото чи відео для вільного доступу громадськості. Блогери виконують функцію, схожу на журналістську, обговорюючи у своїх блогах, які важко контролювати, питання, що викликають найбільшу стурбованість громадськості.

Резолюції Ради Європи з прав людини щодо безпеки журналістів не надають визначення поняття «журналіст» [4]. Отже, під поняття «журналіст» підпадають громадяни, які виконують ті ж функції, що і дипломовані журналісти, але без відповідної освіти та навиків, – цивільні журналісти та блогери.

У вік Інтернету неурядові організації, представники державної влади, які мають свої сторінки в мережі Інтернет і висвітлюють «суспільно-резонансні події, що пов'язані з діяльністю державних органів», наділені особистими свободами та є «соціальними сторожовими псами».

Крім того, суспільство в різних країнах відверто говорить про інформаторів (викривачів), які перебувають на варті закону та, звичайно, наділені свободами та правами відповідно до міжнародних стандартів. Це можуть бути громадяни, які працюють в державних структурах і на власні очі спостерігають порушення закону, виконують громадський обов'язок – стають заявниками про злочин і одночасно висвітлюють інформацію в мережі Інтернет, щоб забезпечити захист суспільства та свого життя. Таким чином, ці особи відкрито демонструють свою позицію суспільству.

Викривачі-блогери – це громадяни, які фіксують порушення й повідомляють про них у компетентні органи та обговорюють в мережі Інтернет, але не є журналістами чи цивільними журналістами.

Таким чином, усі громадяни, які свідомо виконують свій громадянський обов'язок і сприяють розвитку верховенства права, демократії та прав людини, працюють в єдиному напрямку – заради добробуту свого суспільства.

Саме з цієї причини усі, хто сприяють добробуту суспільства та викривають (піддають осуду) злочини, корупцію, можуть перебувати під переслідуванням із боку органів державної влади, в яких відбуваються «аномальні явища».

Тому спробуємо дослідити питання про захист та сприяння здійсненню прав людини в Інтернеті, у тому числі свободи дотримуватися поглядів та їх вираження з урахуванням думок міжнародних інституцій.

Результати дослідження. Дослідження питання свободи вираження поглядів займалися такі вчені, як А. Ващенко, Є. Захаров, В. Речицький, О. Нестеренко, Франц Мейер, Террі Ісленд, Кембрю Маклеод та інші. Проте залишається потреба у вивченні думок та аналізі роботи міжнародних інституцій щодо питання свободи вираження поглядів у контенті інтернет-журналістики за міжнародним правом.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу діяльності та думок міжнародних інституцій щодо регулювання питання свободи вираження поглядів в контексті потенціалу Інтернету журналістами, цивільними журналістами, блогерами, особами, які інформують щодо зловживання в державних органах; знайомство з поняттям «право на спілкування» як особистого та колективного права, яке охоплює свободу вираження поглядів, свободу й плюралізм ЗМІ тощо.

Виклад основного матеріалу. Свобода вираження поглядів набула великого значення в контексті потенціалу Інтернету як інтерактивного та глобального засобу спілкування. У той самий час зобов'язання, які держави взяли на себе щодо захисту прав людини, набули нових вимірів [5].

«Свобода вираження поглядів та інформації – це кисень демократії», – зазначили лідери Ради Європи на

зустрічі Ради Європи, Європейського Союзу та лідерів ОБСЄ щодо утвердження та зміцнення свободи вираження поглядів та інформації на європейському рівні у Люксембурзі 1 жовтня 2002 року [6].

Право на вільне вираження своєї думки пов'язане з правом на свободу масової інформації. Дотримання свободи масової інформації гарантується різними документами Організації з безпеки і співпраці в Європі (ОБСЄ) й такими, як заключний документ копенгагенської наради Конференції з людського виміру (Наради з безпеки і співробітництва в Європі, НБСЄ, пункти 9.1 і 10.1), Паризька хартія (узгоджена в 1990 р.), документ саміту НБСЄ «На шляху до справжнього партнерства в нову епоху» (Будапешт, 1994 р., пункти 36–38) [7; 8; 9].

Відповідно до Рекомендації СМ/Rec (2007) 16 Комітету міністрів РЄ державам-членам стосовно заходів із розвитку суспільної цінності Інтернету: «7 листопада 2007 року заступники міністрів розглянули важливі аспекти використання новітніх інформаційних і комунікаційних технологій та послуг, зокрема Інтернету, у контексті захисту прав людини та основоположних свобод і сприяння їм. Вони відзначили все більшу роль, яку відіграє Інтернет, забезпечуючи громадськість різноманітними джерелами інформації, а також значну довіру людей до Інтернету як інструменту комунікації» (пункт 29) [3].

У спільній Декларації Спеціального доповідача ООН з питань свободи поглядів і їх вираження, представника ОБСЄ з питань свободи засобів масової інформації та Спеціального доповідача ОАД з питань свободи вираження поглядів (ухвалена 21 грудня 2005 р.) зазначили: «Зростаючу важливість Інтернету як засобу практичного сприяння вільному потокові інформації та ідей було також відзначено у Спільній декларації <...> Вони наголосили на потребі чіткого застосування до Інтернету міжнародних гарантій свободи вираження поглядів» (пункт 32) [10].

Про загальне право на свободу вираження поглядів, яке має велике значення в будь-якому демократичному суспільстві, було зазначено у справі “*Tae-Hoon Park v. Republic of Korea*”, 20 October 1998, *Communication No. 628/1995, para. 10.3* [11].

Слід звернути увагу на те, що Європейський суд з прав людини підкреслює «виняткову роль преси в правовій державі» (Справа “*Thorgeirson v. Iceland*”, 25 June 1992, *Application No. 13778/88, para. 63*) [12].

Міжамериканський суд з прав людини констатував: «Саме засоби масової інформації втілюють в життя свободу вираження поглядів» [13].

Свобода вираження поглядів передбачає захист діяльності журналістів.

У контексті інтернет-журналістики ЄСПЛ чітко проголосив у справі «*Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України*», що «відсутність на національному рівні достатньої законодавчої бази, яка б дозволяла журналістам використовувати отриману з Інтернету інформацію без остраху наразитися на санкції, серйозно перешкоджає можливостям преси відігравати свою роль «сторожового пса суспільства» ... (п. 64)» [10]. З цього рішення випливають позитивні обов'язки держав створити відповідну законодавчу базу для ефективного захисту свободи вираження поглядів журналістами в Інтернеті. На свою підтримку Суд також посилався *in extenso* на Рекомендацію СМ / Rec (2007) 16 Комітету міністрів стосовно заходів із розвитку суспільної цінності Інтернету, згідно з якою державам-членам рекомендувалося розробити чітку законодавчу базу, що окреслювала б правові рамки діяльності та відповідальності всіх ключових зацікавлених сторін у сфері нових інформаційно-комунікаційних технологій.

Тож, хоча преса не повинна переступати межі, встановлені для захисту інтересів, викладених в частині 2 статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, але на неї покладена місія

з висвітлення інформації, яка становить суспільний інтерес. Таким чином, якщо засоби масової інформації, цивільні журналісти та інтернет-блогери мають завдання поширювати інформацію, яка містить суспільний інтерес, то суспільство має право на її отримання. Це право людей не може бути привласнене жодною владою чи політичною структурою. В іншому разі преса, журналісти, цивільні журналісти та блогери не змогли б виконувати свою основну функцію «сторожового пса громадських інтересів».

У справі «Газета «Таймс Ньюзпейперс Лімітед» проти Сполученого Королівства» (№ 1 та № 2) ЄСПЛ визнав важливість Інтернету для свободи інформації, коли зазначив: «через доступність можливості зберігати й передавати великі масиви інформації Інтернет відіграє важливу роль для посилення доступу громадськості до новин та для спрощення процесу поширення інформації загалом» [14].

У Меморандумі ОБСЕ до Закону Республіки Казахстан «Про засоби масової інформації» 2006 рік в пункті 3.6 Права та обов'язки журналістів зазначається так: «Викликає сумніви також законність вимоги про отримання згоди на кожне використання аудіо- або відеозаписуючої техніки. Журналіст, який розслідує звинувачення в корупції, цілком може використовувати приховану відеокамеру або магнітофон з метою викриття «об'єкта». В цьому немає нічого поганого: суспільство зацікавлене в тому, щоб журналісти, які проводять розслідування, мали можливість виконувати свою роботу з використанням належних засобів. <...> По-перше, право на недоторканність приватного життя, хоча і є міжнародно-визнаним правом людини, не є абсолютним і може бути обмежене, наприклад, з метою повідомлення про події, які зачіпають інтереси суспільства» [15].

З цього слідує, що «викриття об'єкту, який діє проти суспільства», визнається виконанням добросовісного обов'язку журналістом. Тому не можна подібні вчинки цивільних журналістів, блогерів, викривачів вважати поза межами закону чи «інтересів суспільства».

При цьому слід звернути увагу й на те, як відповідно до міжнародного права трактується питання доступу до інформації, яка міститься в органах державної влади. Отримання інформації щодо протиправної поведінки окремих державних службовців чи викриття цілих корупційних схем потребує паралельного уточнення інформації від державних органів. Так, у доповіді «Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression» (UN Doc. E/CN.4/1995/31, 14 December 1995, para. 35) зазначається: «Відповідно до міжнародного права свобода інформації, в тому числі право доступу до інформації, якою володіють державні органи, гарантується як один з аспектів свободи вираження думки [16]. Будь-які обмеження свободи інформації, наприклад, з метою охорони державної безпеки або недоторканності приватного життя, повинні мати вузьке тлумачення і переконливе обґрунтування як необхідні в демократичному суспільстві».

У доповіді «Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression» (UN Doc. E / CN.4 / 2000/63, 18 January 2000, para. 42) містяться такі принципи, які мають діяти в демократичному суспільстві відносно інформації та права на отримання доступу до інформації: «1. Максимальне розкриття інформації: в законодавстві про свободу інформації керівним повинен бути принцип максимального розкриття інформації. 2. Зобов'язання опублікування: на державні органи має бути покладено зобов'язання публікувати важливу інформацію за власною ініціативою. <...> 5. Механізми спрощення доступу: запити про надання інформації повинні оброблятися швидко і неупереджено, при цьому будь-яка відмова в розкритті інформації має підлягати оскарженню в незалежному органі. <...> 7. Відкриті засідання: засідання державних органів повинні бути відкритими для громадськості. <...> 9. Інформаторам – особам, які надають відомості про зловживання, – має бути гарантований захист від будь-яких правових, адміністративних або службових санкцій» [17].

Розкриваючи досягнення суспільства для розвитку демократії через інститут цивільного журналіста, блогера та інформатора, який припиняє зловживання в державних органах, не можна не зазначити про концепцію права на спілкування, про яке писали Milton L. Mueller, Brenden N. Kuerbis, Christiane Page. Фраза «право спілкуватися» була винайдена в 1969 році Жаном д'Арсі, офіційним представником офісу ООН громадської інформації та лідером розвитку телебачення у Франції [18]. Розвиток цієї ідеї стався протягом 1970-х у тандемі з усвідомленням трансформаційного потенціалу інтерактивних телекомунікаційних технологій. Право на спілкування спочатку задумувалось як «нове право людини», що впроваджується у міжнародне право.

Д'Арсі вважав, що нові технології нададуть можливості людям брати інтерактивну участь у всіх соціальних процесах, які впливають на них. Ідеологія полягала в тому, що концепція «права на спілкування» (concept of a right to communicate – RTC) стала основою для інтелектуального та політичного руху за минулі 35 років. Так, «right to communicate» – загальна норма, заснована на ідеалах «демократії участі». Він стверджує, що всі громадяни повинні мати право голосу, право на спілкування в будь-якому процесі управління, який впливає на них. Він вірить, що «право слухати та бути почутим, «інформувати та бути поінформованим», «брати участь у громадських засадах комунікації» є наріжним каменем комунікаційної політики. Це «нове право людини», яке розширює та витісняє індивідуальні права людини щодо свободи слова, преси та зборів, пов'язані з класичним лібералізмом. Ідеологія прав на спілкування постійно вивчається щодо того, чи є concept of a right to communicate особисте право або колективне право. Теоретики стверджують, що це і те, і інше. Типовим є звіт ЮНЕСКО 1989 р., який визначає право на спілкування як «основне право особи і колективне право, гарантоване всім громадам і всім націям».

Згодом Рада Європи ухвалила Декларацію про свободу спілкування в Інтернеті [19]. Основна ідея полягала у тому, що свобода вираження поглядів була занадто обмежена, щоб охопити всі аспекти глобальної комунікації, а право на спілкування могло б мати більш широкий підхід, охоплюючи, зокрема, інтерактивне спілкування. Ідея такого права виявилася спірною, здебільшого через те, що громадські організації зазначали, що «вона може підірвати досягнення у галузі свободи вираження поглядів». Чинне право людини на свободу вираження поглядів, закріплене статтею 10 ЄКПЛ та статтею 19 МПГПП, вже охоплює всі аспекти. Виявлені прогалини, наприклад, свобода сектора спілкування від державного регулювання або право на саморегулювання, яке також може набути актуальності в Інтернеті, також можна було б вирішити за допомогою наявних прав людини шляхом функціонального тлумачення права на свободу вираження поглядів.

Висновки. Про загальне право на свободу вираження поглядів, яке має велике значення в будь-якому демократичному суспільстві, було зазначено у справі «Tae-Hoon Park v. Republic of Korea», 20 October 1998 p. Крім того, ЄСПЛ визнав важливість Інтернету для свободи інформації. В час розвитку й поширення Інтернету журналісти, цивільні журналісти, блогери, неурядові організації, представники державної влади, які мають свої сторінки в мережі Інтернет і висвітлюють «суспільно-резонансні події, які пов'язані з діяльністю державних органів», наділені особистими свободами та виконують функцію «PUBLIC WATCHDOG».

Слід зазначити, що, вивчаючи концепцію «права спілкування», ми встановили, що діалог щодо «нового права» розгорнув дискусію в РС, яка дійшла наступного висновку:

«право на свободу вираження поглядів розглядається в чинних документах. Право на повагу до спілкування, як це закріплено у статті 7 Хартії основних прав Європейського Союзу, обмежується рамками приватного і сімейного життя, а тому основна увага приділяється захисту спілкування фізичних осіб. Масові комунікації захищені

гарантіями статті 11 про свободу вираження поглядів та інформації, що забезпечує право дотримуватися поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади, незалежно від державних кордонів; пункт 2 уточнює, що дотримуються свобода і плюралізм засобів масової інформації».

ЛІТЕРАТУРА

1. IFEX (27 червня 2012). Special rapporteurs call for a «crime against freedom of expression» ([www.ifex.org / international / 2012 / 06 / 27 / free_expression_crime](http://www.ifex.org/international/2012/06/27/free_expression_crime)).
2. Harris, O'Boyle and Warbrick, Law of the European Convention on Human Rights, 2009, OUP, p. 465. URL: https://hydi.um.edu.mt/primo-explore/fulldisplay?vid=356MALT_VU1&tab=default_tab&docid=356MALT_alma2123003550003956&lang=en_US&context=L&query=sub,exact,%20Violence%20,AND&mode=advanced.
3. Recommendation CM/Rec(2007)16 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the public service value of the Internet. URL: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-cm-rec-2007-16-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-measures-to-promote-the-public-service-value-of-the-internet?inheritRedirect=false.
4. Збірник документів РЄ «Безпека журналістів». URL: <https://rm.coe.int/final-collection-of-documents-safety-of-journalists-ukr/16809e458c>.
5. Cuceranu D. (2008), *Aspects of regulating freedom of expression on the Internet*, Intersentia, p. 179
6. Інститут масової інформації URL: imi.org.ua
7. Копенгагенское совещание Конференции по человеческому измерению СБСЕ, июнь 1990 года URL: <http://www.osce.org/item/13992.html?lc=ru>.
8. Парижская хартия для новой Европы. Саммит СБСЕ, ноябрь 1990 года. URL: <http://www.osce.org/item/4047.html?lc=ru>.
9. На пути к подлинному партнерству в новую эпоху. Встреча на высшем уровне в рамках ОБСЕ, Будапешт, 1994 года. URL: <http://www.osce.org/item/4050.html?lc=ru>.
10. «Редакция газеты «Правое дело» та Штрекель проти України» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_807#Text.
11. Tae-Hoon Park v. Republic of Korea, 20 October 1998 URL: <https://www.refworld.org/cases,HRC,3f588effe.html>.
12. Thorgeirson v. Iceland», 25 June 1992, Application No. 13778/88. URL: https://www.humanrights.is/static/files/ltarefni/torgeir_torgeirson_gegn_islandi.pdf
13. Compulsory Membership in an Association Prescribed by Law for the Practice of Journalism, Advisory Opinion OC- 5/85 of 13 November 1985, Series A, No. 5, para. 34 (інформація отримана з стр.11 Коментаря до Проекту Закону РБ «Про засоби масової інформації»). URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/32600.pdf>.
14. «Газета «Таймс Ньюзпейперс Лімітед» проти Сполученого Королівства». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_164#Text.
15. Меморандум ОБСЕ до Закону Республіки Казахстан «Про засоби масової інформації» 2006 рік URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/6/7/20733.pdf>.
16. Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, UN Doc. E/CN.4/1995/31, 14 December 1995, para. 35.
17. Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, UN Doc. E / CN.4 / 2000/63, 18 January 2000, para. 42.
18. Democratizing Global Communication? Global Civil Society and the Campaign for Communication Rights in the Information Society Milton L. Mueller, Brenden N. Kuerbis, Christiane Page URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.534.2914&rep=rep1&type=pdf>.
19. Council of Europe (28 травня 2003), Council of Ministers' Declaration on freedom of communication on the Internet URL: <https://www.osce.org/fom/31507>.